

ZBORNÍK
O PROBLÉMOCH A DEJINÁCH
KNIŽNEJ KULTÚRY

VÝSKUM DEJÍN KNIŽNEJ KULTÚRY NA SLOVENSKU
A V STREDOEURÓPSKOM PRIESTORE

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ KNIŽNICA
MARTIN
2017

Edícia: Teória a výskum
Séria: Vedecké zborníky

Recenzovali: Mgr. Nora Malinovská, PhD.
PhDr. Blanka Snopková

Za obsahovú a vecnú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

© Slovenská národná knižnica – Odbor správy a spracovania HKD a HKF

KNIHA 2017

Výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredoeurópskom priestore
Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry

Vydanie prvé

Zodpovedná redaktorka: PhDr. Agáta Klimeková, PhD.

Zostavila a redigovala: Mgr. Daniela Škulová

Jazyková redakcia: Mgr. Janka Ondroušková

Obálka, technická redakcia a elektronická sadzba: Ing. Milan Novák

Ilustrácia na obálke: Jonáš Bubenka pre tlač J. A. Komenský. Orbis Sensualium Pictus. Levoča,
1685.

Vydala Slovenská národná knižnica roku 2017

ISBN 978-80-8149-088-0
ISSN 1336-5436

OBSAH

Úvod (Agáta Klimeková)	5
ŠTÚDIE A MATERIÁLY	
Zaynab Dalloul: Most medzi Jánom Pannoniom a starovekom	7
Eszter Kovács: Myšlienky českých husitů a maďarských jezuitů o osmanské expanzi.	18
Farkas Gábor Farkas: „Odysea“ sikulskej kroniky a básnickej rukopisnej zbierky	27
Peter Oravec: Reštaurovanie <i>Cosmographie</i> od Sebastiana Münstera z roku 1548	35
Stanislava Knapčoková: Kultúrne konotácie knižnej ilustrácie na Slovensku v 16. a 17. storočí	44
Csilla Bíró: Jezuitské metódy vyučovania latinčiny v 17. a 18. storočí v Trnave.	55
Oľga Vaneková: Latinská príležitostná tlač Jána Jessenia z roku 1611	64
Agáta Klimeková: Príležitostné tlače vo vydavateľskom programe kníhtlačiarní z územia dnešného Slovenska v 1. polovici 18. storočia.	73
Lenka Rišková: Význam príležitostných tlačí vo vývinovom procese slovenskej literatúry. Príležitostná báseň ako médium estetickej kultivovanosti čitateľa	82
Angela Škovierová: Médiá latinskej komunikácie v 19. storočí. Náčrt a perspektívy výskumu postavenia latinčiny v 19. storočí	94
Jana Cabadajová: Lutherove tlače v knižnici evanjelického a. v. cirkevného zboru v Levoči	112
Eva Mârza – Andreea Mârza: Štefan Fangh (cca 1750 – 1825) – sedmohradský klerik a zberateľ	118
Marcela Domenová – Gabriela Ofšavská: Tlače z obdobia slovenského národného vývinu (1780 – 1875) vo fondoch historických knižníc mesta Prešov	135
Katarína Ileninová: Vzácné zberateľské dokumenty Vavrinca Čaploviča vo fonde Čaplovičovej knižnice v Dolnom Kubíne	158
Klára Andresová: Historická knižná sbírka Ústavu dějin lékařství 1. LF UK v Praze	166

Mária Pitáková – Tomáš Tomo: Krakovskí tlačiarci 16. storočia vo fonde Kežmarskej lyceálnej knižnice	176
Jindra Pavelková: Josef Kniebandl a jeho tisky venované Brnu	189
Lucie Heilandová: Tiskařská produkce Jana Silvestra Siedlera a její výzdoba aneb na okraj typografie	193
Ivona Kollárová: „Tajná tlačiareň“ a ohrozovanie verejného pokoja po Veľkej francúzskej revolúcii	203
Lívia Kurucová: Spolupráca Minervy, prvej uhorsko-slovenskej účastinnej spoločnosti so Spolkom sv. Vojtecha	213
Kamila Fircáková: Produkcia tlačiarne Adolfa Alkalaya	224
Aleksandra Vraneš – Ljiljana Marković: Srbská kniha počas 1. svetovej vojny	236
Marta Dobrotková: Trnavské tlačiarne v medzivojnovom období (1918 – 1939) a ich produkcia	248
Monika Kapráliková: Vydavateľské aktivity Leopolda Mazáča v oblasti slovenskej literatúry	258
Jana Pácalová: Prostonárodné slovenské povesti v edícii Eugena Paulinyho	279
KRONIKA	
Daniela Škulová: Flora Kleinschnitzová – 70. výročie úmrtia	289
RECENZIE	
Studia Bibliographica Posoniensia 2016. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2016. (Stanislava Knapčoková)	295
Zoznam autorov	298

TISKAŘSKÁ PRODUKCE JANA SILVESTRA SIEDLERA A JEJÍ VÝZDOBA ANEB NA OKRAJ TYPOGRAFIE¹

Lucie HEILANDOVÁ

Brno se již od 17. století stalo centrem knihtisku na Moravě, tiskárny v ostatních městech měly spíše provinční charakter a v tiskařské produkci mu mohla konkurovat pouze Olomouc. Brněnská tiskařská tradice zahajuje nepřerušenu a poměrně intenzivní činnost založením tiskárny Františka Ignáce Sinapiho roku 1689, tato tiskárna přešla v roce 1706 téměř na osmdesát let do majetku rodiny Svobodovy a od roku 1784 Siedlerovy. Až do poloviny 18. století byla Svobodovská tiskárna jedinou brněnskou tiskárnou, a měla tak nejen brněnský monopol na vydávání tisků pocházejících z úřední činnosti moravského zemského sněmu, ale také na tisk periodik a kalendářů.² Kromě toho Svobodovská tiskárna efektivně reagovala na poptávku a vycházely v ní odborné publikace i knížky lidového čtení. Produkci tiskárny tvořily zejména právní dokumenty, modlitby a duchovní literatura, lidové kalendáře, periodický tisk nebo vlastní díla moravských autorů. Rozmanitost děl vydávaných Svobodovskou tiskárnou byla opravdu pestrá a již od počátku se tisky vyznačovaly vysokou typografickou úrovní, na niž navázal i nástupce Jan Silvestr Siedler.

Jan Silvestr Siedler se narodil roku 1736 v Praze, kde se také v tiskárně Jana Karla Hruby vyučil tiskařskému řemeslu. Krátce po svém vyučení přišel do Brna, kde nastoupil v tiskárně Emanuela Antonína Svobody (1733 – 1777), s ním spojil svůj osud. „*Zalíbilo se mu tam a Svoboda byl s ním patrně velmi spokojen, protože když Siedler přerušil práci v Brně a na rok odešel do Bratislavy, povolal jej brněnský tiskař zpět. Od té doby vystupoval Siedler jako ‚socius typographi Svobodiensi‘.*“³ Jan Silvestr Siedler patřil k vůdčím osobnostem Svobodovské tiskárny, asi v roce 1761, poté co odešel Svobodovský faktor Martin František Karlecký do Olomouce, nastoupil na jeho místo a začal se podílet nejen na vedení tiskárny, ale i na vytváření jejího edičního plánu.³ Po smrti Emanuela Antonína Svobody, kdy tiskárnu vedla jeho vdova Terezie Františka Svobodová, stál až do roku 1784 v jejím čele a dohlížel nejen na samotný tisk a zajištění provozu tiskárny, ale také tiskárnu zastupoval navenek a vytvářel její program. Jeho přičiněním došlo k rozšíření produkce Svobodovské knihtiskárny o učebnice nebo právnícké a filozofické spisy. Tiskárna také profitovala z dočasného přeložení olomoucké univerzity, šlechtického ústavu a kněžského semináře do Brna roku 1778, kdy se její produkce rozšířila o univerzitní teze, disertace, ohlášky veřejných zkoušek nebo díla univerzitních profesorů.

Protože se ani jedno z pěti dětí Emanuela Antonína Svobody nakonec nerozhodlo pokračovat v rodinné tradici, prodala jeho vdova v roce 1784 tiskárnu nacházející se na Orlí

¹ Studie vznikla v rámci projektu *NAKI II DG16P02R047 Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace.*

² Odpor měšťanského tiskaře Emanuela Svobody a jeho vdovy, podporovaný zájmy tiskařů v Olomouci a ve Znojmě několikrát zamezil zřízení další brněnské tiskárny, až 24. listopadu 1751 zakládá za podpory moravské reprezentace a komory další brněnskou tiskárnu František Josef Neumann a v roce 1786 přesouvá i přes protesty Jana Silvestra Siedlera do Brna svou tiskárnu Josef Georg Trassler.

³ FLODROVÁ, Milena. Brněnští tiskaři v 17. a 18. století. In: *Brno v minulosti a dnes* 9. 1970, s. 74.

ulici č. 6 právě Janu Silvestru Siedlerovi. „*Po vzájemné dohodě mezi Janem Silvestrem Siedlerem a Terezií Svobodovou došlo ke kupní smlouvě ze dne 1. 8. 1784, kdy se bývalý faktor stává majitelem tiskárny za 12.600 zl.*“⁴ Jan Silvestr Siedler, který byl v této době již 48letý, už nějakou dobu uvažoval o osamostatnění, aby zajistil svou četnou rodinu,⁵ nabídka koupě tiskárny s veškerým vybavením mu tedy jistě přišla vhod, a on tak mohl převzít zavedený provoz a plynule navázat na tradici předchozích majitelů.⁶ Převod tiskárny proběhl ještě v témže roce, jak dokládá nejen brněnský adresář z roku 1785, který uvádí, že v čísle 136 Obere Mezergasse rechts jsou majiteli „*Svobodische Erben*“ a současně se zde nachází „*Johann Siedlerische Buchdruckerei*“, ale také produkce Svobodovsko-Siedlerovské tiskárny.⁷ Od roku 1784 se totiž se Svobodovskou tiskárnou v tiscích setkáváme stále méně, protože Jan Silvestr Siedler začíná vydávat tisky pod svým jménem, kdy se ale v impresu na Svobodovskou tiskárnu odvolává. V českých tiscích se např. objevuje věta „*Svobodským pjsmem skrz Jána Siedlera*“.⁸ Na Svobodovskou tiskárnu Siedler navázal i v edičním plánu, kdy byly v jeho tiskárně v roce 1784 vytištěny především náboženské tisky, modlitby a duchovní literatura. Od roku 1785 vystupuje tiskárna plně pod jeho jménem a on se stává brněnským měšťanem. Protože Jan Silvestr Siedler již od 70. let technicky zabezpečoval chod tiskárny, mohl plynule navázat na její dosavadní produkci, pokračovat v realizaci dřívějších zakázek nebo převzít privilegia na vydávání tisků. V jeho tiskárně tak vycházely výnosy ze zemských sněmů *Schluss Des, der Löbl: vier Herren Ständen des Markgraffthums Mähren*, navázal na tisk časopisů a periodik, v jeho režii vycházel např. *Brünner Wochenschrift* a *Mährisches Magazin*, oblíbené kalendáře jako *Brünner Hauskalender* nebo si v roce 1790 dal potvrdit privilegium s platností na deset let na vydávání *Brünner Titularkalender oder Schematismus für Mähren und Schlesien*. Ve vydávání tohoto kalendáře později pokračoval i jeho syn Franz Karl Siedler. Tisk periodického tisku, novin a kalendářů zajistil tiskárně stálý pravidelný příjem a Siedler se tak mohl pustit i do zajímavějších projektů, především do vydávání filozofických nebo odborných publikací určených nejen moravským čtenářům. Kromě zmíněných privilegií si Jan Silvestr Siedler podržel kontakty na univerzitní prostředí, které získal jako faktor Svobodovské tiskárny, a nepřestával vydávat univerzitní teze, disertace nebo vědecké práce ani poté, co se univerzita v roce 1782 vrátila zpět do Olomouce. S univerzitními a gymnazijními profesory Siedler také spolupracoval při vydávání překladových děl.

⁴ FLODROVÁ, Milena. K provozu brněnské tiskárny E. A. Svobody v polovině 18. století. K 500. výročí založení knihtisku v Brně. In: *Vlastivědný věstník moravský* 38. 1986, s. 150-151.

⁵ FLODROVÁ, odk. 3, s. 74.

⁶ Dne 5. října 1768 se Siedler oženil s Alžbětou rozenou Stillerinovou a spolu měli celkem šest dětí.

⁷ Vybavení tiskárny zdědil Emanuel Antonín Svoboda po svém otci, a jak sám uváděl, bylo ve výborném stavu a nebylo nutné ho doplňovat či nahrazovat. V jeho tiskárně se nacházely tři tiskařské lisy a jeden lis na mědiryt. „*V literkové kase měl 72 centýrů, různých písem, jak se uvádí, v hodnotě 1296 zl., k nimž patřilo o 1500 ks různých štočků s cínovými a mosaznými destičkami v ceně 300 zl. a volně měděné desky pro mědirytý tisků tzv. privilegovaných knih v ceně 250 zl. Blíže už neurčený a nerozepisovaný sklad byl oceněn sumárně na 1025 zl. 16 kr.*“ FLODROVÁ, odk. 4, s. 146.

⁸ „*Obere Mezergasse rechts. 136. Svobodische Erben. Johann Siedlerische Buchdruckerei.*“ LEMMER, Josef Primitiv. *Verzeichniß der sowohl in der königlichen Hauptstadt Brünn nach ihren vier Vierteln...* Brünn: Mit Siedlerischen Schriften, 1785, s. 9. - sign. MZK, ST1-11.981a.

Vlastní Siedlerovy vydavatelské aktivity začaly rokem 1785, kdy bylo v jeho tiskárně vytištěno hned 25 publikací. První rozsáhlejší prací, kterou tiskárna v tomto roce vydala, byly třísvazkové dějiny Moravy od počátku až do roku 1787 od piaristů Adolfa Pilaře a Františka Moravce *Moraviae historia politica et ecclesiastica*.⁹ Ve stejném roce pak bylo uveřejněno i dílo Josefa Vratislava Monsena *Versuch einer kurzgefassten politischen Landesgeschichte des Markgraffthums Mährens*, jehož druhý díl vyšel v Olomouci u Josefy Hirnleové.¹⁰ Historická díla týkající se zejména dějin Moravy a genealogické příručky se poté staly nedílnou součástí produkce tiskárny. Kromě toho vydával také spisy komentující aktuální události, což mu způsobilo nemalé problémy s cenzurou. Produkce roku 1785 je pak doplněna ještě o několik katechismů, životů svatých nebo duchovní a teologickou literaturu.

Protože Siedlerovské tiskárně v Brně konkurovaly další dvě tiskárny, a to tiskárna Josefa Geoga Trasslera a Františka Josefa Neumanna, byl Siedler nucen této situaci přizpůsobit i svůj ediční plán a najít si svou klientelu. Jeho vydavatelská činnost se tak soustředila především na tisk osvětové literatury určené co nejširším vrstvám. Podobně jako další čeští i moravští tiskaři využil uvolnění patisku schválených zahraničních tisků v roce 1782 a stejně tak v roce 1786 vydaného patentu zakazujícího patisk literatury vydávané českými tiskaři. Od roku 1782 mohli tiskaři přijímat do komise tisky od knihkupců v jednotlivých rakouských zemích, což Siedlerovi umožnilo rozšíření nabídky, neboť vedle tiskárny vlastnil také knihkupectví. Oproti Josefu Georgovi Trasslerovi, který se již v 80. letech začal specializovat na encyklopedickou literaturu a díla antických klasiků, se Jan Silvestr Siedler zaměřil především na vydávání filozofických a náboženských děl nebo historických spisů, ať již tištěných v originále nebo v překladu do německého jazyka.¹¹ Právě díky Siedlerově tiskárně se tak Brno stalo jedním z center osvícenské literatury v rakouských zemích. Hojně zastoupení v Siedlerově produkci měly také učebnice, jazykovědné publikace, slabikáře nebo dětská zahraniční literatura. Do popředí jeho zájmu se dostávají české překlady zahraničních osvětových publikací, výchovné a krásné literatury a vůbec česky tištěná literatura, zejména knížky lidového čtení, modlitby nebo různé příručky. U příruček, kancionálů, modlitebních knížek pocházejících z jeho tiskárny hraje důležitou roli obrazová složka a právě tyto publikace jsou často ilustrované dřevořezý.¹² Tiskárna Jana Silvestra Siedlera tak maximálně rozšířila své pole působnosti, vycházela zde nejen literatura určená brněnským měšťanům či odborné veřejnosti, ale Siedler se také snažil zpřístupnit literaturu širokým vrstvám obyvatelstva, o čemž svědčí nejen ediční plán, ale i distribuce jeho knih na venkově. Tisky byly nejen dostupné v jeho knihkupectví nacházejícím se u tiskár-

⁹ V německých tiscích se v impresu setkáme s větou: „*Swobodische Schriften durch Johann Siedler Faktorn*“, v latinských pak „*Litteris Swobodianis, Joanne Siedler Factore*“.

¹⁰ PILAŘ, Adolf a František MORAVEC. *Moraviae historia politica et ecclesiastica cum notis et animadversionibus criticis probatorum auctorum*. Brunae: typis Joannis Silvestri Siedler, 1785 – 1787. - sign. MZK, ST2-5.747,1-3.

¹¹ MONSE, Josef Vratislav. *Versuch einer kurzgefassten politischen Landesgeschichte des Markgraffthums Mähren. Erster Band*. Brünn: gedruckt und verlegt bei Johann Sylvester Siedler, bürgerl. Buchdrucker, 1785. - sign. MZK, ST1-5.721,1; MONSE, Josef Vratislav. *Versuch einer kurzgefassten politischen Landesgeschichte des Markgraffthums Mähren. Zweiter Band*. Olomouci bei Josepha Hirnlin, durch Joseph Franz Loserth, Faktorn, 1788. - sign. MZK, ST1-5.721,1, přív.

¹² Jedním z překladatelů pracujících pro Jana Silvestra Siedlera byl např. olomoucký gymnazijní profesor Josef Laube, s nímž se Siedler později soudil o zisk z přetisku.

ny, ale také najímal distributory a obchodní cestující, jejichž zisk tvořil podíl na prodeji, většinou formou gratis exempláře za prodané výtisky. „Siedler dokázal získat konkurenční převahu v místě tiskárny a prostřednictvím sítě subskribentů a prodejců se postaral o distribuci produkce v moravských městech. Distribuční řetězec se měnil, patrně je zaměřeni na oblast Moravy a Slezska (Opava, Krnov).“¹³ O jednotlivých tiscích a nabízeném předplatném také veřejnost informoval prostřednictvím krátkých zpráv otištěných v *Brünner Zeitung*.

Ročně Jan Silvester Siedler vydával kolem dvaceti titulů. Ediční plán Siedlerovské tiskárny se zaměřoval většinou na filozofickou a teologickou literaturu, byla zde tištěna různá náboženská rozjímání nebo modlitební knížky a opomenut nezůstal ani německy tištěný *Nebeklič* Martina z Kochemu.¹⁴ V nakladatelské spolupráci s Trasslerem vyšla v Siedlerově tiskárně první moravská bible *Die göttliche Schrift des Alten und Neuen Testamentes*. Hojně zastoupení v produkci Siedlerovské tiskárny měly také učebnice, slabikáře i dětská zahraniční literatura, kde můžeme např. zmínit díla Georga Christiana Raffa *Geographie für Kinder* a *Naturgeschichte für Kinder* [...], Friedricha Eberharda von Rochow *Der Kinderfreund* či Joachima Heinricha Campeho *Reisebeschreibungen für die Jugend* nebo *Sittenbüchlein für Kinder* [...] a řadu dalších.¹⁵ Od roku 1788 začal Siedler pravidelně vydávat díla velmi oblíbeného německého mystika Karla von Eckartshausena a postupně bylo v tiskárně vytištěno přes třicet jeho prací týkajících se teologie, filozofie, alchymie, esoteryky nebo spirituality. Mezi další filozofická díla, která v tiskárně vyšla, patří např. vydání Rousseauova *Emila* roku 1793, což by mohlo naznačit určité uvolnění cenzury, druhý díl však již nevyšel.¹⁶ V 90. letech se v produkci Siedlerovské tiskárny objevují jazykové učebnice a vlastivědné spisy brněnského gymnazijního profesora Karla Josefa Hanzelyho¹⁷ nebo jazykové publikace Johanna Christopha Adelunga. Přední místo v produkci jeho tiskárny zabírala historická díla, většinou moravských autorů, u nichž je zjevná specializace na moravské a brněnské dějiny. Uplatnění tak v Siedlerovské tiskárně našel také

¹³ Mezi publikace vynikající svým provedením patří např. BECKER, Rudolf Zacharias. *Kniha bdy a pomocy pro sedlský lid*. W Brně: wytisštěná v Jana Sylwestra Siedlera, 1789. - sign. MZK, ST1-24.640; FAUST, Bernhard Christof. *Katechyzmus o Zdrauj k Vžíwánj w Sskolách a při domácým Cwjčenj...* W Brně: Wytisštěný v Jána Sylvestra Siedlera, 1795. - sign. MZK, ST1-2.429 nebo *Swatý Dennj Pořádek křestana katolického na Poručenj Kardinála Noailla Arcybiskupa Pařížského k Vžitku geho owičček do tisku wydaný. Z Gazyku německého do Čestiny přeložený*. Brno: wytisštěno a w nákladě v Jana Silwestra Siedler, měsštěnjnského Jmpressora, 1790. - sign. MZK, ST1-36.351.

¹⁴ ŠIMEČEK, Zdeněk. *Knižní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. století*. Brno, 2011, s. 316.

¹⁵ COCHEM, Martin von. *Mitterer Himmelschlüssel enthaltend Morgen- Abend- Meß- Beicht- Kommunion-Fest- und verschiedene andere Gebete und Andachten, Unterrichte, Betrachtungen, Vorschriften und Lehren, wie auch die bei dem früh- und nachmittägigen Gottesdienste vorgeschriebenen Meßgesänge, Litaneyen und Gebete*. Brünn: gedruckt bei Johann Sylvester Siedler, 1794. - sign. MZK, ST1-570.321.

¹⁶ RAFF, Georg Christian. *Geographie für Kinder zum Gebrauch auf Schulen. Erster Theil*. Brünn: gedruckt bei Johann Sylvester Siedler, 1787. - sign. MZK, ST1-6.663,1; ROCHOW, Friedrich Eberhard von. *Der Kinderfreund. Ein Lesebuch zum Gebrauche in Landschulen. Erster Theil*. Brünn: gedruckt bei Johann Sylvester Siedler, 1787. - sign. ST1-6.948,1; CAMPE, Joachim Heinrich. *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen*. Brünn: gedruckt bei Johann Silvester Siedler, 1790. - sign. MZK, ST1-910.159; RIEMANN, Carl Friedrich. *Versuch einer Beschreibung der Rekanschen Schuleinrichtung*. Brünn: gedruckt und verlegt bei Johann Silvester Siedler, 1790. - sign. MZK, ST1-910.159, přív.

¹⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil oder über die Erziehung von J. J. Rousseau. Aus dem Französichen übersetzt von C. F. Cramer*. Brünn: gedruckt und verlegt bei Joh. Sylv. Siedler, Buchdrucker und Buchhändler, 1793. - sign. VKOL, sign. 602.524.

autor historických a vlasteneckých knih Jan Alois Hanke z Hankenštejna.¹⁸ V roce 1798 pak vydal dílo Adama Skultetiho *Melodyatura aneb Partytura*, které přineslo zápisy 508 evangelických duchovních písní s generálním basem.¹⁹

Čtrnáctiletá činnost tiskárny pod Siedlerovým vedením je dnes doložena více než 250 publikacemi tištěnými německy, česky a latinsky, z čehož česky psané publikace představují skoro polovinu produkce.²⁰ Zcela ojediněle se u něj setkáme i s italskými tisky. Německy a česky psané práce nejčastěji tiskl švabachem nebo frakturou, kdy používal několik druhů liter, které jsou v textu kombinovány, často pro vyznačení určitých pasáží v textu apod. Kromě toho se v tiscích můžeme setkat i s několika druhy kurzivního písma. Latinské, francouzské či italské práce jsou tištěné antikvou. Zejména v latinských pracích se objevují i řecká slova a pasáže, tiskárna tedy musela být vybavena také alfabetou.

Obsahovému složení tisků odpovídají formáty i úprava Siedlerovských tisků. Nejčastěji se setkáme s osmerkovým formátem, několik málo děl pak vydal ve čtverkovém formátu a foliový formát se u něj neobjevuje vůbec.

I přestože se dekorativní a obrazová složka tisků dostává koncem 18. století do pozadí a tisky ztrácejí svou barokní zdobnost, setkáme se právě u Siedlera se snahou prostý text alespoň nějakým způsobem oživit použitím vinět, vlysů, dekorativních linek či typografických ozdůbek. Úprava Siedlerovských tisků je poměrně prostá, setkáme se v nich s několika vlysy, dekorativními linkami a ozdobnými tyčemi, případně typografickými ozdůbkami, kterými je tištěný text prokládán. Nejzdobnějším prvkem, který používal, jsou viněty, ať již umístěné nad impresem nebo v samotném textu jak na konci kapitol, tak v podobě výraznějších ilustračních nebo koncových vinět. Díky tomu, že tiskárna přešla do Siedlerových rukou i s veškerým vybavením, podržela si i jeho dílna vysokou úroveň typografické úpravy tisků a plně využívala fond Svobodovské tiskárny, který Siedler postupně doplňoval o vlysy a viněty s novými motivy, často typologicky vycházejícími ze Svobodovského modelu. [1] Většina vinět je propracovaná v detailech a jejich obraz svědčí o zručnosti jejich tvůrců, kteří bohužel zůstávají většinou v anonymitě. Při srovnání typografie jeho tisků se Svobodovskou produkcí je jasně patrné, že Siedler tiskárnu zakoupil i s jejím původním vybavením a používal nejen litery, ale i štočky s typografickou výzdobou. Zajímavostí je, že neváhal použít starší barokní viněty, které svou zdobností i obrazovým pojetím působí v jím tištěných dílech poměrně anachronicky. Ve výzdobě Siedlerovských tisků se setkáme nejen s použitím typografických ozdůbek, abstraktních motivů a rostlinných prvků, ale

¹⁸ Celkem vydal asi osm jeho děl, u nichž převažovaly především jazykové příručky jako HANZELY, Karel Josef. *Erklärung lateinischer Sprüchwörter für die studirende Jugend...* Brünn: gedruckt bei Johann Sylvester Siedler, 1794. (MZK, ST1-3.430) nebo Týž. *Elementa mineralogiae in usum studiosorum rhetoricae...* Brunae: litteris Joannis Siedler, 1795. - sign. MZK, ST1-27.002.A.

¹⁹ HANKE Z HANKENŠTEJNA, Jan Alois. *Versuch über die Schiffbarmachung des Flusses March und Handlung der Mährer...* Brünn: mit Siedlerischen Schriften, 1784. - sign. MZK, ST1-3.419; Týž. *Uiber die Wahl eines Stadtmagistrats, oder Grundregeln, nach welchen derselbe gewählt werden solle...* Brünn: Joh. Silv. Siedler, 1784 - sign. MZK, ST1-492.190; Týž. *Rozmlauwánj o zblazenj roboty panské w Morawě mezi dvouma hospodáři moravskýmá [...]*. W Brně: w nákladě v Jána Siedlera, měsstěnjnského Jmpressora, 1787. - sign. MZK, ST1-27.082.

²⁰ ŠKULTÉTI, Adam. *Melodyatura aneb Partytura, to gest: Knjha Hlaso-Zpěwů obsahujícj w sobě Nůty ussech Pjsnj duchownjch, které se w velikém Kancjonáli a Ewangelitském Funebráli nalězagj [...]*. Wytisstěno w Brně: Prácy Jana Sylwestra Siedler, měsstěnjnského Ympressora, 1798. Knihopis, K15924.

také s žánrovými scénami, zátišími nebo figurálními motivy. K oblíbeným motivům objevujícím se na prvcích výzdoby Siedlerovských tisků patří především andělci a putti, kteří se stávají nejen dekorativním prvkem, ale také přímými, často rozvernými aktéry děje. [2] Velké množství vinět, které Siedler používal, mělo také podobu emblémů. Na vinětách se objevuje postava Athény jako symbol vědění, pelikán živící mláďata vlastní krví jako symbol lásky rodičů k dětem, včelí úl jako symbol píle a zručnosti, eventuálně též jednotu víry, fontána jako symbol života nebo orel nad krajinou se zapadajícím sluncem jako výraz vševidoucnosti, vznešenosti a božské moci. [3] Kromě toho se na vinětách vyskytují abstraktní motivy, květinové dekorace nebo architektonické prvky, oblíbeným motivem jsou veduty a pohledy na antické ruiny se zapadajícím sluncem na horizontu. V Siedlerovských tiscích se také objevují ilustrační rokokové viněty, které zdobí záhlaví některých stran a vytváří pandán textu. Jan Silvestr Siedler v publikacích často kombinuje několik vinět, jejichž obraz reflektuje obsah díla, např. u teologické literatury se setkáme s vinětou v podobě včelího úlu, fontány života či pelikána, u filozofické literatury je pak použita viněta s obrazem Athény nebo putti držících knihu, brk, kružítko apod. [4] U vlysů nebo ilustračních vinět nacházejících se v záhlaví se velice často setkáme také s rostlinnými a architektonickými prvky nebo se zde objevují široké pásy složené z typografických ozdůbek, které jsou následně použity i jako výzdoba textu. Oblíbeným prvkem, který Siedler aplikoval, byly typografické ozdůbky v záhlaví. Jejich podoba byla rozmanitá, nalézají se zde nejen geometrické prvky a ozdobné tyče, ale např. květiny, ptáci nebo hlavičky andělků.

Publikace vydávané Siedlerovskou tiskárnou byly především textové a jejich obrazová složka byla potlačena, což odpovídá i vývoji podoby knižního bloku koncem 18. století, ale i přesto se u něj setkáme i s tisky, v nichž se objevuje frontispis nebo obrazové přílohy. Jedním z nich je např. publikace Franze Josefa Franzkeho *Bürgertreue* vydaná při příležitosti zřízení ozbrojené měšťanské gardy v Brně roku 1798 jako oslava vlastenectví brněnských měšťanů.²¹ [5] Autorem mědirytinových frontispisů je brněnský mědirytec I. G. Pokorný, který se Siedlerem spolupracoval i na ilustracích několika dalších tisků.²² Mezi další rytce, s nimiž Siedler více spolupracoval, patřili brněnští mědirytcí Johann Pechan, jehož mědirytinové přílohy obsahuje např. dílo Carla von Eckartshausena *Copien nach wahren Originalien menschlicher Charaktere*²³ nebo Franz Arnold, který byl autorem mědirytinových příloh provázejících např. Eckerthausenovo dílo *Der Tiger von Bengalen*.²⁴

Produkce Siedlerovské tiskárny byla velmi rozmanitá, charakteristická především tím, že vydával aktuální díla německých autorů, nejen v originále, ale i v českém překladu, tiskl filozofická díla, ale také literaturu reflektující stávající politickou situaci. Reagoval také na poptávku po českých tiscích, které např. Josef Georg Trassler zcela opomíjel. Čes-

²¹ DOKOUPIL, Vladislav. *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*. Brno, 1978.

²² FRANZKY, Franz Josef. *Bürgertreue. Versuch einer Geschichte von dem tapfern und patriotischen Verhalten der Bürger Brünns, und ihrer Vereinigung in ein Bürgerkorps; vom Jahre 1421. bis auf gegenwärtige Zeiten* [...]. Brünn: Im Sidelrschen Verlage, 1798. - sign. MZK, ST1-2.685,A-B. Zajímavostí exemplářů nacházejících se ve fondu MZK je také to, že oba jsou zdobené odlišnými obrazovými frontispisy.

²³ Pokorný je např. autorem mědirytinového frontispisu doprovázejícího dílo *Katholisches Gebeth-Buch zur Beförderung des wahren Christenthums unter nachdenkenden und gutgesinnten Christen*. Vierte Ausgabe. Brünn: gedruckt bei Johann Sylvester Siedler, 1792. - sign. MZK, ST1-479.359,A.

²⁴ ECKARTSHAUSEN, Carl von. *Copien nach wahren Originalien menschlicher Charaktere*. Brünn: gedruckt und verlegt, bei Joh. Sylv. Siedler, 1790. - sign. MZK, ST1-231.142.

ky tištěné publikace představují skoro polovinu produkce Siedlerovské tiskárny, většinou se jedná o náboženskou a duchovní literaturu, modlitby a kancionály. Díky edičnímu plánu tiskárny se Siedler pravidelně střetával s cenzurními ustanoveními a nejednou se stalo, že mu byl zabaven celý náklad nebo vyčíslena pokuta. Časté pokuty pak zatěžovaly rozpočet firmy a neustále ji přibližovaly konkurzu, stejně tak i jeho nákladná a poměrně ambiciózní vydavatelská činnost přesáhla jeho finanční možnosti. „*Literatura uvádí, že byl lepším řemeslníkem nežli obchodníkem. Skutečnost byla taková, že nasměrováním na německé a francouzské osvícenské trendy sváděl úspěšný boj s konkurencí, avšak reakce státního tiskového dozoru ho stahovaly ke dnu.*“²⁵

Jan Silvestr Siedler stál v čele tiskárny a knihkupectví do 20. července 1798, kdy aby se vyhnul možnému hrozícímu konkurzu, podnik převedl na svého syna Františka Karla Siedlera. Celé zařízení tiskárny ohodnotil na 18 443 zlatých. Konec života pak strávil v ústraní a až do své smrti 19. března 1806 žil na odpočinku u svého syna. Jeho syn František Karel Siedler pokračoval v ediční politice svého otce, zachoval si privilegia na vydávání kalendářů nebo výnosů zemského sněmu *Snessenj hlawnjch čtyr Pánůw Stawůw téhož Markhrabstwj Morawského Sněmu*. František Karel Siedler se nakonec konkurzu tiskárny nevyhnul a roku 1805 celý podnik i s domem prodal brněnskému knihkupci Janu Jiřimu Gastlovi za 60 000 zlatých. „*Das radicirte Buchdruckerei-Recht nebst der Buchhandlung und dem Siedler'schen Hause Nro. 446 in der Postgasse und dem auf 17.000 fl. geschätzten Verlage löste Gastl 1805 um 60.000 fl. von Carl Siedler an sich.*“²⁶ Siedlerovi dědicové se přestěhovali do Znojma, kde poté působili až do 20. let 19. století. „*Klára Preissová provdala se záhy za Václava Slavíka, který knihtiskárnu prodal r. 1804 Leopoldu Ondřeji Siedlerovi, synu brněnského knihtiskaře J. S. Siedlera. Tato pak přešla na Františka Siedlera (syna bratra Ondřeje Siedlera), který zemřel 14. května 1812. Po jeho smrti vedla knihtiskárnu jeho vdova Terezie Kateřina Siedlerová do r. 1823.*“²⁷ Ve Znojmě na brněnskou tiskařskou tradici plně nenavázali, i když podle typografické úpravy tisků je patrné, že si s sebou vzali i část vybavení tiskárny – litery, vlysy nebo viněty.²⁸ Ve Znojmě vydávali především menší dílka, náboženskou literaturu, knížky lidového čtení, modlitby nebo učebnice pro zdejší gymnázium.²⁹

Tiskárna Jana Silvestra Siedlera se stala adekvátním pokračovatelem nejen Svobodovské, ale i Sinapiovské tiskařské tradice a i přes nepřilíh dlouhé působení v Brně se její produkce určená co nejširšímu publiku zásadně podílela na vzdělávání zdejšího obyvatelstva.

SEZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZŮ

DOKOUPIL, Vladislav. *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*. Brno, 1978.

²⁵ ECKARTSHAUSEN, Carl von. *Der Tiger von Bengalen. Ein Buch mit vielen Wahrheiten*. Brünn: gedruckt und verlegt bei Joh. Sylv. Siedler, 1789. - sign. MZK, ST1-425.239.

²⁶ VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzní obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha, 2006, s. 805.

²⁷ D'ELVERT, Christian. *Geschichte der Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur*. Brünn, 1854, s. 99.

²⁸ MARTINČÍK, Richard. Doba probuzenská v knihtisku moravském. In: *Bibliofil* 2. 1924, s. 126.

²⁹ Díla vydávaná ve Znojmě tisknou také pod impresem: „*Litteris Siedler Typographi*“.

D'ELVERT, Christian. *Geschichte der Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur*. Brünn, 1854.

FLODROVÁ, Milena. Brněňští tiskaři v 17. a 18. století. In: *Brno v minulosti a dnes* 9. 1970, s. 56-80.

FLODROVÁ, Milena. K provozu brněnské tiskárny E. A. Svobody v polovině 18. století. K 500. výročí založení knihtisku v Brně. In: *Vlastivědný věstník moravský* 38. 1986, s. 144-152.

MARTINČÍK, Richard Doba probuzenská v knihtisku moravském. In: *Bibliofl* 2. 1924, s. 67-72, 117-132.

ŠIMEČEK, Zdeněk. *Knižní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. století*. Brno, 2011.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzní obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha, 2006.

Printing Production of Jan Silvester Siedler and its Decoration or on the Edge of the Typography

The printer Johann Silvester Siedler (1736 – 1806) has bought the printing office with whole equipment from the heirs of Emanuel Antonín Svoboda and followed up on its editorial program. The printing office of Johann Silvester Siedler has been in Brno for 14 years (between 1784 – 1805) and specialized in publishing theological and philosophical works, mostly in translation. In the printing office were also printed the literature for children, textbooks (especially linguistic guides), local and historical publications. Prints from the Siedler's printing office were neatly trimmed, decorated with frills, vignettes, and typographic adornments. Siedler used the printing blocks of his predecessors or left himself creating his own. The most interesting element he used was vignettes that were created in the form of flowers, still life, views, putto or emblems (for example, fountains of life, pelican as symbol of love, bees and beehive as symbol of diligence, Athena or books as symbol of science and philosophy etc.).

Mgr. Lucie Heilandová

Moravská zemská knihovna v Brně, Kounicova 65a 601 87 Brno

e-mail: heiland@mzk.cz

Působí v Moravské zemské knihovně v Brně v Oddělení rukopisů a starých tisků. Hlavním předmětem jejího badatelského zájmu je grafické a typografické umění.

Obrazová příloha

Obr. 1. Viněta pocházející ze Svobodovské tiskárny. - sign. MZK, ST1-27.021

Obr. 2. Viněty s putti

Obr. 3. Viněta v podobě pelikána. - sign. MZK, ST1-6.955

Obr. 4. Viněta s postavou Atheny. - sign. MZK, ST1-423.303,1
/ Viněta s putti čtoucím knihu. - sign. MZK, ST1-75,1

Obr. 5. Mědirytinový frontispis z: FRANZKY, Franz Josef.
Bürgertreue. Brünn, 1798. - sign. MZK, ST1-2.685,A